

Tatjana Rajković

VJEROVANJA I OBIČAJI U CRNOJ GORI U VEZI SA ROĐENJEM

Porijeklo, značaj i funkciju pojedinih pojava iz narodne religije nemoguće je utvrditi bez prethodnog sagledavanja međuzavisnih društvenih, istorijskih, kulturnih, ekonomskih i vjerskih činilaca, koji su neposredno uticali na njihov nastanak i razvoj. Običaji nesumnjivo vode porijeklo iz starine, sa različitim stepena kulturnog razvitka, a njihovu suštinu čine tragovi ukorijenjenih animističkih shvatanja, prema kojima je sve u čovjekovom okruženju živo i ima dušu. Pojedini elementi stare narodne religije su prihvaćeni od strane hrišćanske crkve i, premda su davno izgubili svoju prvobitnu ulogu, postali su dio tradicije i na taj način su i dalje prisutni i žive u narodu.

Običaji su značajan dio našeg kulturnog nasleđa. To je skup određenih pravila ponašanja, odgovarajućih postupaka i aktivnosti, koji se izvode s ciljem da se postigne uspješnost određene radnje. Gotovo uvijek ih prate tajanstvene i mistične radnje koje se praktikuju u raznim prilikama i iz različitih pobuda, s ciljem da se pozitivno utiče na čovjekov život i djelatnosti. Običaji su nasljeđivani, prenošeni su s generacije na generaciju i bili su neophodni pratioci ljudi, njihovog rada i ponašanja.

U Crnoj Gori je do skora bilo ukorijenjeno mišljenje da su djeca glavni razlog za stupanje u brak i da ostvarivanje potomstva predstavlja pravi cilj braka. Brojni svadbeni običaji odnose se upravo na plodnost i izvode se s ciljem da se stekne što veće potomstvo. U gotovo svim našim krajevima, a i mnogo šire¹, mladenci se posipaju raznim žitom, što jasno upućuje na plodnost i blagostanje, na zdravlje i sreću. Brojni običaji i radnje vršeni su u želji za muškim potomstvom, a običaj da mlada unosi muško dijete pri prelasku preko praga u mladoženjinu kuću, svakako je najrasprostranjeniji.² U Risnu je đever opasavao mladu „muškijem pasom po košulji da bi mušku djecu rađala“.³ U Grblju, „kad se uvodi nevjesta u kuću valja joj prostrijeti muški pas da preko njega ulježe, da sve mušku djecu i junake rađa“.⁴

U Boki Kotorskoj „kad se vjerenoj devojci počne u sanduku prćija slagati, svaka majka metne u dno sanduka jedan slatki ili ljuti šipak govoreći u se polako: Koliko je ćerce, u ovom šipku zrna, onoliko od tvog srca bilo sinova i unučadi i da ih nakon sebe žive i sretne ostaviš“.⁵ Brak bez djece, naročito djece muškog pola, smatran je „Božijom kaznom“, a kletve „kuća ti se iskopala“ i „ugasila ti se krsna svijeća“, smatraju se najgorim mogućim kletvama. U zabačenim krajevima Crne Gore, smatra se da je nerotkinja žrtva zlih sila i čini i raznih magijskih radnji. Rašireno je mišljenje da pojedini ljudi, iz zle namjere, posredstvom magije, nastoje da učine brak neplodnim. Tako na primjer, ako se mladoj na dan vjenčanja stave zatvorene makaze ispod kućnog ili crkvenog praga neće rađati djecu. U Risnu je postojalo vjerovanje da mladoženja neće moći da ima djecu ako mu se, kad krene na vjenčanje, na putu kojim prolazi stavi zaključani katanac - jedan sa jedne strane puta, a s druge strane drugi.⁶ Zato su se, još na samom vjenčanju, preduzimale razne preventivne radnje, za koje se smatralo da će zaštititi mladence od uroka i vradžbina.

Najčešći naziv za ženu koja nema djece je nerotkinja, bezdetka, bezdetnica, jalovica, a za muškarca iskopanik. U želji da rode, žene su uzimale različite napitke, ljekovite trave, lišće ili korijenje od nekih biljaka⁷, vršile izvjesne magijske radnje, posjećivale kulturna mjesta, crkve i manastire, molile se i

¹ Ovaj običaj je konstatovan među Indoevropljanima, u Grčkoj, Italiji, Albaniji, Francuskoj, Engleskoj, Češkoj, Rusiji...

² Nekada su muško dijete davali mladoj na konja, pa je iz toga proizašao naziv „nakonjče“

³ Vuk S. Karadžić, Srpski etnografski zbornik, knj. L, 21, 28.

⁴ Isto.

⁵ V. Vrčević, Srbadiia, god 11,1876, 47.

⁶ V. Vrčević, Srpski etnografski zbornik. knj. L, 26.

⁷ U narodu postoji vjerovanje da će žena roditi ako uzima korijen ili lišće mandragore, koja ima posebna magična svojstva.

zavjetovala. Velika želja za potomstvom i nemogućnost da se ono ostvari, često je dovođila do slučajeva poligamije, mada je ona bila protivna crkvenim kanonima. Prema mišljenju S. Šobajića, kad nemaju djece Crnogorci, da im se ne bi „svijeća ugasila“, dovode u kuću još jednu ženu.⁸ Kako navodi M. Pavićević, izvjesnog Vukića Popova Petrovića iz Kuća, žena je oženila drugom, ali bez vladičinog blagoslova, i ostala mu u kući kao sestra, a on je sa drugom ženom imao djece. Vuk Vrčević ističe da je u Crnoj Gori i Boki Kotorskoj običaj da se muž i žena razvedu kad nemaju poroda, ali tako da prva žena ne odlazi, već ostaje u kući, a muž i njegova druga žena je „zovu majkom i kao svekrvu kutnju poćituju“.⁹ Međutim, u većem broju slučajeva, ako žena smatra da njenom krivicom nemaju djece, ona pristaje na razvod braka „da joj domaćin ne bi ostao bez sreće“, pa ostaje sama ili se vraća u rod.

Za trudnu ženu se kaže da je teška, samodrug, đetinja, noseća, tegobna, bremenita, bređa u drugom stanju... U prošla vremena odnos prema trudnici se nije ni u čemu mijenjao, već je ona jednako radila kao i ostale žene i završavala svakodnevne poslove u domaćinstvu, donosila vodu, drva... „Žena ne mijenja ni u čemu svoj način života za vrijeme trudnoće do samoga porođaja, koji je često iznenadi, na poslu“.¹⁰ Danas je trudnica pažena i pošteđena svih težih poslova, ukućani se sa posebnom pažnjom ophode prema njoj, nastoje da joj ugađaju i ispunjavaju želje.

Trudna žena je izložena stalnim opasnostima od raznih negativnih uticaja, naroćito od pogleda zlih očiju, pa nastoji da se ne pojavljuje na mjestima gdje ima mnogo svijeta i gdje bi neko mogao da naudi njoj ili djetetu koje nosi. U periodu graviditeta zabilježeno je prisustvo magijske prakse kojom se želi saznati pol djeteta, ili čak uticati na pol. Na primjer, poželjno je da trudnica spava na desnoj (muškoj), strani ili „da muškarac spava u čarapama kako bi mu se rodio sin, da trudnica jede koru hljeba, jer je ona čvrsta, asocira na muškost, čvrstinu i snagu“.¹¹ Nekad se gatalo u jagnječju plećku, u kokošju „kobilicu“, pomoću ribljeg mjehura, u šoljicu od kafe, ili pomoću zrna pasulja, a takođe i na osnovu mjesta na kom žena prvi put osjeti pokrete djeteta. U selu Berislavci (Zeta) kažu, da ako žena prvi put osjeti dijete van kuće, nosi žensko, a ako ga osjeti u kući, nosi muško.¹² Takođe se i na osnovu ponašanja, snova i izgleda trudnice mogao predvidjeti pol djeteta:

- Ako trudnica omrzne mlijeko, vjeruje se da nosi muško dijete.
- Ako se žena u trudnoći „zainteresuje oko igle i rućnog rada“, rodiće kćerku.
- Ako trudna žena sanja oružje, rodiće sina.
- Ako se žena u trudnoći proljepša rodiće muško dijete, a ako poružnja žensko „jer joj šćer ljepotu krade“.
- Ako je trudnici stomak visok nosi muško dijete, a ako joj stoji nisko žensko.

Postoje brojna vjerovanja i ćitav sistem praznovjernih radnji, koje trudna žena valja ili ne valja da radi, kojih se i ona i ćlanovi njene zajednice striktno pridržavaju:

- Trudna žena ne smije jesti meso od steone krave, jer bi djetetu narasla guša.
- Trudna žena ne smije da jede naćeto voće, jer bi djetetu izlazile rane po licu.
- Trudnicu valja ponuditi s nekim jelom ili pićem, jer ako se od nje nešto sakrije, dijete to neće voljeti dok ne umre osoba koja je to sakrila.
- Trudna žena se ne smije taći po tijelu ako poželji neko jelo, jer će dijete imati biljeg u obliku onoga što je majka poželjela.
- Nije poželjno da trudnica vidi zmiju jer će joj dijete biti pjegavo.

⁸ S. Šobajić, Crnogorci, Beograd 1928, 70.

⁹ V. Vrčević, Razni ćlanci, 22.

¹⁰ V. St. Karadžić, Crna Gora i Boka Kotorska, Nolit, Beograd, 95.

¹¹ Isto, 220.

¹² Milica Martić, Glasnik Zemaljskog muzeja, Etnologija, nova serija 46, Sarajevo 1991, 219.

- Ne valja da trudna žena prelazi preko konopa ili lanca, jer bi se dijete rodilo sa pupčanom vrpcom omotanom oko vrata.
- Trudna žena ne treba da sluša kad se kolju bravi, jer će joj dijete hrkati kad spava.
- Ne valja da trudnica preskače preko sjekire, jer će joj dijete imati rasječenu usnu.
- Trudna žena ne treba da jede zečje meso, niti valja da vidi zeca, jer će se dijete roditi sa zečjom usnom.
- Trudna žena ne smije pojesti neku duplu voćku, jer će joj dijete biti nakazno.
- Ne valja da trudnica daje vodu iz vedra ili drugog suda dok je nosi, jer bi se teško porodila.

Vjerovanje u našem narodu da je porodilja podložna urocima, a i da je ona sama „nečista“ uslovalo je određenu praksu i obrasce ponašanja prilikom samog porođaja. Nekada se nastojalo da se porođaj krije, jer se smatralo da će se trudnica u tajnosti lakše poroditi. U Baru i okolini „porođaj valja tajiti što je više moguće, da niko ne zna, jer što više osoba znaju, to će se porodilja više mučiti“.¹³ U Kućima se porodilja prije porođaja sklanjala iz kuće, obično u staju ili u drugu zgradu kod kuće ili u susjedstvu.¹⁴ „Od kad se žena počne mučiti da rodi nikoga živoga ne puštavaju u kuću osim babice i najstarije žene u kući, nego zatvore vrata da ne bi ko došao zliju oči ili pakosne duše pa joj nešto uradio da ubrzo i lasno ne rodi“.¹⁵ „Kad se neka žena teško porađa dovedu joj ženu puštenicu da je preskoči i vjeruje se da će joj tako proći muke“.¹⁶ Interesantan primjer olakšavanja porođajnih muka zabilježio je A. Jovičević: Neka žena se dugo mučila pri porođaju i kad je već bila na izmaku snaga, neki putnik je došao na konak u tu istu kuću. Kazali su mu što se dešava, pa on naredi domaćinu da spusti gaće na oba koljena, a ženi da mu se provuče između gaća i stegana. Oni ga poslušашe i poslije kratkog vremena žena je rodila dijete zdravo i čitavo.¹⁷ Takođe da bi lakše rodila, ponegdje se pored žene stavljao neki dio muževe odjeće ili joj se davala ikona Sv. Bogorodice.

Pomoć porodilji je ukazivala neka starija, iskusnija žena, najčešće svekrva, zaova ili jetrva, a veoma često se dešavalo i da se žena porodi potpuno sama, bez ičije pomoći. Kad se dijete rodi, nekim oštrim predmetom se odsječe pupčana vrpca i podveže se 'crvenim svilenim koncem. Ako je dijete muškog pola, pupčanik se čuvao, jer se vjerovalo da ima posebna magična svojstva. U Grblju, na primjer, „koja majka želi da joj šćer sinove rađa spravi joj u skrinju od prćije, a u jednu košulju toliko pupaka koliko je ona sinova rodila“.¹⁸ Zatim okupaju dijete u toplu ili hladnu vodu, ponegdje i u vinu (Crmnica, Paštrovići), poškrope bogojavljenkom vodicom i po mogućnosti „premažu uljem koje je doneseno iz ma kojeg manastira u kome počiva svetac“.¹⁹ Nakon toga dijete poviju u pelene, stavljaju ga u kolijevku i pokrivaju malim vunanim pokrivačem. „Preko lučnog dijela kolijevke, iznad glave, prebacuju pokrivač da bi dijete zaklonili od svjetlosti, jer tako je mirnije i bolje spava“.²⁰ Prvo majčino mlijeko se smatra nezdravim, pa prva tri dana novorođeće doji neka druga žena, iz kuće ili susjedstva.

Najvažnije je bilo da je doji zdrava i mlada, a bilo je poželjno da je rodila sina, da bi se ubuduće radala muška djeca. Smatralo se da su djeca koja su podojena istim mlijekom u srodstvu, pa nije valjalo da stupe u brak, a „dijete koje je zadojeno tuđom majkom ima tu ženu poput majke poštovati“.²¹ Dijete se doji godinu dana, negdje i duže, a ako žena ranije zatrudni prestaje sa dojenjem, jer se smatra da je mlijeko trudne žene štetno. Da bi imala što više mlijeka, porodilji se davala za piće živa, izvorska voda,

¹³ M. M. Jovović, Zbornik za narodni život, knj. I, 104

¹⁴ Tihomir Đorđević, Deca u verovanjima i običajima našeg naroda, Beograd 1941,141.

¹⁵ T. Đorđević, isto, 142.

¹⁶ S. Dučić, Kući, 507.

¹⁷ A. Jovičević, Domaće njegovanje i vaspitanje djece u Crnoj Gori, Cetinje 1901, 8.

¹⁸ T. Đorđević, nav. djelo, 95.

¹⁹ Jovan Vukmanović, Paštrovići, CID, Podgorica 2002, 294.

²⁰ Pavel Apolonovič Rovinski, Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti, tom III, Izdavački centar Cetinje, Cetinje 1994, 226-228.

²¹ T. Đorđević, nav. djelo, 174.

toplo mlijeko ili pomalo bevande, a za jelo supa, kaša ili toplo mlijeko, a često i veoma masna hrana, jer „mora dvoje čeljadi da hrani“

U velikom broju slučajeva dešavalo se da „porodilja, poslije nekoliko dana uzme dijete s kolijevkom na leđima i ide za svojim uobičajenim poslom“. ²² U Kućima „porodilja koja ranije ustane pohvaljena je da je od junačkoga soja, a koja se teško oporavlja ukorena je da je mrtvica“ ²³ Ipak, u pojedinim krajevima (Crmnica, cmogorsko Primorje), rašireno je vjerovanje da je porodilja nečista za četrdeset dana i da za to vrijeme ne valja da izlazi vani, a po isteku tog vremena ide prvo u crkvu i time se oslobađa „nečistoće“. Negdje je istog dana dolazio sveštenik da „zakrsti vodicu i molitvu kući, koju su držali nečistom“. ²⁴ U narodu se kaže da je žena s jednom nogom u grobu za četrdeset dana poslije porođaja. U nekim krajevima, naročito u varošima, običaj je da susjedi za sedam dana dolaze u kuću kod porodilje, svako veče jedu, piju i pjevaju, po cijelu noć se smjenjujući, tako da je jedan dio uvijek budan. Ovaj običaj je nastao iz vjerovanja „da se porodilja za sedam noći od porođaja mora čuvati, inače bi djetetu vještice ili zli dusi mogli nauditi“ ²⁵

Danas su običaji u vezi sa rađanjem djeteta u mnogome izmijenjeni, mada su tragovi pojedinih običaja i dalje prisutni u narodu. Kod većine u Crnoj Gori porodiljina majka je bila obavezna da, za prvo novorođenče, donese kolijevku, pivoje i pelene, već u skladu sa svojim mogućnostima. Majčin dolazak i donošenje poklona za novorođenče zove se povojnica. Na čestitku rođenja (babine) dolaze još i sestre, rođake i prijateljice i svaka donosi neki poklon, hranu, piće, pelene ili nešto odjeće za dijete. Na babine se ide do 40 dana od rođenja, negdje i duže, ali je poželjno da se ide prije podne, dok dan napreduje, da bi dijete bilo napredno i zdravo. Rođenje ženskog djeteta je najčešće izazivalo nezadovoljstvo i tugu u kući, naročito ako su se i prethodno rađala djeca ženskog pola. Ženska djeca su, kako se kaže u narodu, tuđa sreća, tuđa večera, tuđa kost... „Oganj se gasi kad se rodi djevojka“, „I sunce stane kad se rodi djevojka“. ²⁶ Suprotno tome, rođenje muškog djeteta izazivalo je veliku radost i opšte veselje i uvijek je praćeno pucnjavom. Kada se nekom „prida sin vesele se pa i ako je deveti, a naročito prvome i svi se raduju što su stekli jednu pušku više“. ²⁷ Svi muškarci iz susjedstva, bratstva i rodbine, kada čuju vijest o rođenju muškog djeteta, dolazili su na čestitku, pucali iz vatrenog oružja ispred kuće, darivali novorođenče novcem koji su stavljali u kolijevku, nazdravljali vinom i rakijom. „Kad se rodi đetić i tige se na kući vesele“. ²⁸

Postojao je niz radnji vezanih za novorođenče koje valja i ne valja raditi:

- Djetetu valja odsjeći pupčanu vrpcu nekim oštrim sječivom, nožem ili srpom, da bi bilo otporno kroz život.
- Valja se staviti potkovicica ili kakav metalni predmet u blizini djeteta ili u ognjište, da bi se dijete zaštitilo od zlih sila.
- Dječije stvari i pelene ne valja noću ostavljati vani, jer bi se preko pelena mogle nanijeti čini.
- Ne valja dijete u prvih četrdeset dana iznositi napolje, jer bi ga neko mogao ureći.
- Ne valja ljuljati praznu kolijevku.
- Ne valja preskakati dijete jer neće više rasti.

U slučaju kada nekom umiru djeca po rođenju, pribjegavalo se prikriivanju pola djeteta, kako bi se nečiste sile zavarale i na taj način onemogućile da naude djetetu. Tako bi se objavljivalo da je dijete

²² V. S. Karadžić, nav. djelo, 95.

²³ St. Dučić, S. E. Zbornik, knj. XLVI11, 107.

²⁴ J. Vukmanović, Paštrovići, CID, Podgorica 2002, 294.

²⁵ V.S.Karadžić, nav. djelo, 96.

²⁶ Jovan Vukmanović, Crmnica, SANU, knj. DLXXXIII, Beograd 1988, 226.

²⁷ T. Đorđević, nav. djelo, 38.

²⁸ Isto,38.

muško, ako bi bilo žensko i obratno, jer se vjerovalo da će tako ostati u životu. Interesantan slučaj u Mrkojevićima opisao je T. Đorđević: Izvjesni Bogić Jovanov Piper je imao osmoro djece, ali mu ni jedno nije ostalo u životu. Kada mu je žena rodila deveto dijete- muško, babica je objavila da je žensko, čak je i majka smatrala da je tako, kako je objavljeno. Tek na krštenju, kad je pop, kome je takođe bilo rečeno da je dijete žensko, zapitao je li to dijete Bogića Jovanova, babica je odgovorila: „Jeste, do sad je bilo žensko, od sad neka bude muško“.²⁹ Ponekad, ako djeca nijesu ostajala u životu, pribjegavalo se „kumstvu od nevolje“. Majka je iznosila dijete s kolijevkom na raskršće, pa bi prvog putnika koji naiđe, bez obzira ko je, zamolila da kumuje djetetu i da ga krsti. „Primi, kume, kumstvo i Sv. Jovana!“ Ponuđeno kumstvo nije valjalo odbiti i po pravilu se uvijek prihvatilo.³⁰

Veoma važan čin u životu djeteta, kako u socijalnom, tako i u religijskom smislu, bilo je krštenje. Njime dijete postaje punopravni član porodice i, kako se vjeruje, stiče milost i zaštitu od Boga. Krštenje se najčešće obavljalo 7-15 dana nakon rođenja, mada se često dešavalo da se dijete krsti nakon godinu ili više dana. Ako bi se dijete rodilo slabašno ili bolesno, nastojalo se da se krsti odmah po rođenju, jer bi bio veliki grijeh, ne samo za roditelje već i za čitavo bratstvo, da ono umre nekršteno.³¹ Zato su ponegdje dijete stavljali u tzv. „mali krst“, a taj čin se mogao obaviti i bez sveštenika, pa bi roditelji ili ko drugi polivali vodu po djetetu, izgovarajući: „Krščajet sja rab Božji (ime) vo imja Oca i Sina i Svjatago Duha! Amin!“³²

Prvo dijete je obično krstio vjenčani kum, mada je to mogla biti i neka druga osoba, kojoj je kumstvo unaprijed obećano. Kao što je poznato, institucija kumstva se mnogo poštovala i uvažavala, a kumstvo je predstavljalo „najsvetiji hrišćanski vez“.

Krštenje je vršio sveštenik u crkvi ili, ako u blizini nije bilo crkve, kod kuće domaćina i to uvijek ujutro, dok raste dan, da bi dijete napredovalo i raslo. Tom prilikom kum bi nabavio svijeće i platno na koje je pop spuštao dijete pri krštenju. Od tog platna se ponegdje šila prva košulja za dijete. Nakon obreda krštenja, priređivala se gozba za rodbinu i prijatelje, koja je bila bogata onoliko koliko su to to dozvoljavale materijalne mogućnosti porodice, a prisutni su darivali dijete, najčešće novcem. Majka je za uzvrat darivala goste sa po nekom sitnicom, nastojeći da bolji poklon da kumu, najčešće čarape i košulju.

Prilikom krštenja se davalo ime djetetu, a kako se kum, koji je najčešće i davao ime, držao tradicije, dijete je dobijalo ime nekog pretka, najčešće đeda ili babe, strica ili tetke. Ako je dijete rođeno uoči nekog sveca onda mu se ime „samo davalo“ po tom svecu (Jovan, Jovana; Petar, Petrana; Vasilije, Vasiljka; Đorđe, Đorđina).

U specifičnim situacijama, ako su djeca umirala, ili su se rađala samo ženska djeca, kum se mijenjao ili se pribjegavalo već pomenutom „kumstvu od nevolje“. Tako su su se djeci davala imena izvedena od glagola stati - muška: Stanko, Stojan, Stanoje, Staniša, a ženska - Stanka, Stojanka, Stanica, Stana kako bi se zaustavilo umiranje djece ili rađanje samo ženske djece. Da bi djeca ostala u životu, često su dobijala na krštenju simbolična imena: Živko, Živka, Živan ili Živana. Ako bi se dijete rodilo poslije dugo vremena, obično mu se davalo neko od imena: Rade, Radovan, Radoje, Milan, Miloš, Milun ili, Milojka, Milisava, Milica, Radojka, Radna itd. U Crnoj Gori je veoma često ime Vuk, koje se daje djetetu da bi bilo zaštićeno od vještica, jer one „na vuka ne smiju udariti“.

Kod svih naroda prisutno je vjerovanje da ime čini važan dio čovjeka i da je ono u izvjesnom smislu njegov duplikat (ekvivalent), što znači da se i preko imena može nekom nauditi. S toga se djeci daju

²⁹ Isto, 144, 145.

³⁰ Ova vrsta kumstva se mogla ostvariti samo u slučaju da je prolaznik iste vjere, kao što su nalagala crkvena pravila, a u slučaju da je različite vjeroispovijesti, prolaznik je mogao biti tzv. šišani kum.

³¹ Nekrštena djeca se nijesu sahranjivala na groblju, već u dvorištu, ispod nekog drveta.

³² T. Đorđević, nav. djelo, 191, 192.

nadimci da bi se prikriilo njihovo pravo ime, da ga ne bi saznali neprijatelji i tako dobili mogućnost da naškode djetetu. U Crnoj Gori se, po kazivanju V. Karadžića, veoma često djetetu pored krštenog imena daje i nadimak, koji pravo ime sasvim istisne iz upotrebe. Nije bilo rijetko da se nadimci daju prema naravi djeteta, pa bi nadimak Šuto dali djetetu kojemu za dugo ne raste kosa, Žutko ili Žuja djetetu svijetle kose, Mrgud namrštenom djetetu i sl. Ovi nadimci su se najčešće davali iz milošte, mada se pravi razlog njihovog postanka može tražiti u nekim drugim okvirima i religijskim shvatanjima našeg naroda, a najviše u praznovjerju. „Pričaju da vještica ne može djetetu nauditi ako mu imena ne zna; zato se u našim krajevima mnogi zovu nadimcima do smrti“.³³ Često su se djeci davali ružni nadimci, kao što su Grdonja, Gruban, Mrkša i druga, s namjerom da se odagna interesovanje nečistih sila. Nadimak je zapravo, jedan od primjera eufemizma, kojih u našem narodu ima mnogo, a tu spadaju i druge kategorije riječi kao „nepomenica“ za zmiju, „rogulja ili štriga“ za vješticu i sl. jer postoji vjerovanje da zlo ne treba pominjati pravim imenom, jer se može prizvati: „Ne zovi zlo, jer samo može doći“.³⁴ Pored vjenčanog i krštenog kumstva postoji i tzv. šišano kumstvo, vezano za prvo šišanje djeteta, koje se u Crnoj Gori najčešće zove strig. Strižba se obavlja kad dijete napuni godinu dana, a prije toga se djetetu nije nikako sjekla kosa, sem pri krštenju što bi odsjekao sveštenik.

Roditelji su obično pozivali krštenog kuma da ošiša dijete. On bi djetetu otkinuo „unakrsno“ manje pramenove kose sa tjemena, iznad ušiju i sa potiljka. Otkinuti pramenovi su se čuvali u kući, a ostatak kose je šišala majka. Ako je dijete bolešljivo, kao i u pomenutom slučaju umiranja djece, iznijeli bi ga na raskršće pa, „ko prvi naiđe, bilo to muškarac ili žena, musliman ili kršćanin, pa da je i crni Ciganin, bude mu šišani kum, ne bi li bolest sa djeteta pala kao što će kosa pasti kad se ostriže“.³⁵

Kao što je naprijed pomenuto, postojao je niz radnji koje u toku graviditeta, porođaja perioda babina „valja“ i „ne valja“ činjeti. Učešće u tim radnjama uzimali su, kako trudnica i dijete, tako i čitava porodica, pa šira zajednica. Prema široko rasprostranjenom shvatanju, trudna žena je trebalo da izbjegava određene kategoriji ljudi (bolesne, hendikepirane i ružne ljude kao i prisustvo u blizini mrtvaca), određene vrste životinja (zeca, zmiju, žabu), određen vrstu hrane (zečje meso, meso „načetih životinja“), pojedine predmete (sjekiru, motiku, lanac, konop), kao i pojedina mjest koja mogu biti opasna, jer se na njim skupljaju vještice, duše umrlih i drug natprirodna bića (groblja, raskršća, gumna). U običajnoj praksi našeg naroda posto jasni tragovi animističkih shvatanja, iz koj je nastao cijeli sistem zabrana i radnji koje se odnosi na trudnicu i dijete. U skladu s takvom slikom svijeta stoji i predstava mističnoj povezanosti nekog objekta njegovih djelova, čak i kada oni ne čine više cjelinu, jer taj dio zadržava svojstva koja imao u cjelini. Tako se pupčana vrpca, posteljica, čak i ime djeteta zamišljaju kao njegov ekvivalent. Pojedine zabrane su danas velikim dijelom izobičajene, mada njihove tragove nalazimo i u današnje vrijeme, gdje one egzistiraju po obrascu „valja se“ ili „ne valja se“ Nekad se pribjegavalo ispravljanju „nenormalnosti“ na dječjem tijelu. Ovaj običaj je nastao iz čisto estetskih shvatanja našeg naroda o lijepom. Tako se, na primjer, smatralo da samo okrugla glava lijepa. Smatralo se da je, ako se dijete rodilo sa duguljastom lobanjom to zato što je majka za vrijeme trudnoće tkala ili se mnogo utezala. U Vasojevićima, Kučima, Kolašinu, Bijelom Polju itd, smatra se da je ljepša okrugla glava, a ako se dijete rodi sa duguljastom glavom ne dozvoljavaju da takva ostane jer je duguljasta glava ružna, pa je zato žene „ugađaju“.

Prvih petnaest dana, pomoću dvije duge platnene trake djetetu se utegne lobanja preko brade i preko čela, ali tako da se tjeme jako stegne.³⁶ Isto tako, krpama su se djetetu utezale noge da ne bi bile krive, stezale uši da ne bi bile klempave i prstima stiskao nosić da ne bi bio širok. Običaj utezanja djeteta, na

³³ Godišnjica Nikole Čupića, knj. XXXV, Beograd 1923, 159.

³⁴ Isto, 152-164.

³⁵ T. Đorđević, navedeno djelo, 213.

³⁶ T. Đorđević, navedeno djelo, 97.

duhovit način, opisao je A. Jovičević: „Dijete je od grla do vrha nogu stegnuto i pritegnuto; ne može nikud mrdnuti, ni mahati rukom ili nogom; ono je kao pri štici privezano. Neke majke tako obmotaju i utegnu noge djetetu, da bi čovjek rekao, e je to jedna noga“.³⁷ Njegova preporuka je da majke više paze na higijenu djece, jer ona „većinom idu obrljana, neumivna, neočešljana, zabrčkana lica, slinava i kaljava“.³⁸ Inače, u ranija vremena se higijeni, sem u varošima, nije pridavao veliki značaj. Čistoća se smatrala sporednim faktorom zdravlja i nije se dovodila u vezu sa pojedinim bolestima, do kojih je dolazilo usled nehigijenskih uslova držanja djeteta (vaške, strup, osipi, gliste).

Postoji niz vjerovanja i običaja, vezanih za dijete nešto starijeg uzrasta, koji su u osnovi praznovjernog karaktera.

- Onaj ko opazi prvi zub koji je nikao djetetu, dužan je pokloniti bijelu košuljicu ili čarape, da bi i zubi bili bijeli.
- Kad se pojavi prvi zub valja ga dotaći dinarom da bi bili zdravi ili ih „pljusnuti vodom“.³⁹
- Kad djetetu ispane prvi zub, namijeni se ptici i baci se preko kuće govoreći: „Ja tebi od kosti, a ti meni od gvožđa“.⁴⁰
- Ne valja brojiti zube djetetu u nicanju, jer neće dugo ostati na svom mjestu.
- Na Cvijeti valja da se djeca umiju vodom u kojoj je prethodnog dana potopljeno različito poljsko cvijeće, da bi bila zdrava i lijepa.
- „Na Cvijeti i Đurđevdan ujutro valja da majka udara dijete, dok još leži u krevetu, zelenom dubovom grančicom, da bi bilo zdravo“.⁴¹
- „Kad dijete napuni godinu dana, opašu ga likom da bi bolje raslo“.⁴²
- Dijete ne smije da broji zvijezde jer će mu izlaziti bradavice po tijelu.
- Ne valja dijete udarati metlom jer neće rasti, a ako se to uradi na metlu valja pljunuti.
- Dijete ne valja mjeriti zbog napretka.
- Ne valja ućutkivati dijete kad plače, jer bi moglo da zanijem.
- „Da bi dijete progovorilo na vrijeme, treba kovač da ga triput udari u vrat“.⁴³

Interesantan običaj u zabilježio je V. Vrčević: U Boki Kotorskoj, ako dijete u uobičajeno vrijeme ne progovori, njegova majka, kad čuje uskršnja zvona, stavi dijete u jednu vreću i s njom tri puta kruži oko kuće. Neko od ukućana treba da ide za njom i mora je više puta pitati što to nosi u vreći, na što bi majka svaki put odgovarala da nosi vreću riječi.

Potom bi na kućnom pragu odriješila vreću, izvadila dijete i rekla: „Mučanje nek stoji u vreći, a tebi u jezik riječi!“.

Pomenute radnje su u suštini magijskog karaktera, pa se magija može shvatiti kao specijalna tehnika kojom čovjek nastoji da utiče na svijet natprirodnih sila i bića. Vjerovanja u zle oči, vještice i uroke koji se javljaju kao rezultat njihovog negativnog djelovanja, su veoma raširena u svim krajevima Crne Gore, a mnoga od njih nijesu ni do danas u potpunosti iskorijenjena.

Vjerovanje u zle oči je bilo veoma rašireno, kod svih etničkih i konfesionalnih grupa koje naseljavaju prostor današnje Crne Gore. Po narodnom vjerovanju zle oči mogu imati i muškarci i žene, mada često, oni ne moraju ni biti svjesni toga. Ipak, smatra se da je mnogo više žena sa zlim očima, i da one svojim

³⁷ A. Jovičević, Domaće njegovanje i vaspitanje djece u Crnoj Gori, 27.

³⁸ A. Jovičević, nav. djelo, 23.

³⁹ S. Dučić, Život i običaji plemena Kuća, CID, Podgorica 2002, 326-330.

⁴⁰ J. Vukmanović, Crmnica, 363.

⁴¹ J. Vukmanović, Paštrovići, 363.

⁴² J. Vukmanović, Crmnica, Beograd 1988, 263.

⁴³ Isto, 264.

pogledom mogu napakostiti i nanijeti zlo svakom živom biću, a naročito djeci. Zavist i zloba su najčešći povod uroka. Takve osobe se pretvaraju da se nečemu dive ili nešto hvale, a zapravo, u sebi žele loše, pa tu svoju želju iskazuju zlim pogledom ili neiskrenim riječima i tako dolazi do uroka. „Više je ljudi otišlo pod zemlju od uroka, nego od svih drugih bolesti“.⁴⁴ Međutim, ne mora da neko bude zloban pa da ima urokljive oči ili riječi, jer u svakoj riječi hvale i divljenja i u svakom pogledu, se krije moć uroka. S obzirom na to koliko je ovo vjerovanje ukorijenjeno u našem narodu, ne čudi činjenica da je i danas u Crnoj Gori uobičajeno da se kucne u drvo ili kamen i kaže: „Da zlo ne čuje“, „Ne bilo urok“ ili „Mašala“. Ovo se praktikuje kada se nešto ili neko hvali, da ne bi riječima izazvali suprotni efekat i da se ne bi desilo što rđavo. Već je pomenuto da je novorođenče veoma nezaštićeno i time podložno činima i uticajima zlih sila, naročito vještica. Opšte je mišljenje u Crnoj Gori da su vještice „zle duše“; to su žene koje čine mnogo zla, unose svađu u porodici, izazivaju nesreće, bolesti i smrt. Rađaju se u crvenoj košuljici, a po vjerovanju u narodu, hrane se krvlju, uglavnom od rodbine i bliskih. Zato je u narodu poznata izreka „Kud će vještica nego na svoj rod“.⁴⁵ Vjeruje se da se vještica rađa u krvavoj košulji koju joj majka uništava, jer se rđavo gleda na takvo dijete. U snu može da muči drugoga i čak da ga umori. Ova vrsta vještica je poznata u mnogim našim krajevima kao „mora“.

Kad bi neko dijete naprečac umrlo govorilo se da ga je udavila „vještica“.⁴⁶ Da bi se dijete zaštitilo i da ga mora ne bi napadala stavljalo se ispod uzglavlja neko sječivo ili drugi metalni predmet.

Postojale su, a u izvjesnoj mjeri još uvijek postoje, određene preventivne radnje koje su se preduzimale zbog zaštite djece. Najčešća sredstva i radnje kojima se štiti od vještica, zlih očiju i uroka su: tisovo drvo, bijeli luk, određenene trave, gvožđe, mrčenje, razne amajlije i zapisi, gašenje ugljavlja itd.

Tisovo drvo ima posebna magična svojstva, naročito ako ga na Badnje večer pa do zore čuvaju i dvore među sobom tri lica. Takva tisovina suzbija i štiti od zlih očiju, čini i uroka, pa od nje mnogi nose krstić oko vrata ili komadić drveta uz sebe.

Bijeli luk je takođe veoma moćno sredstvo protiv čini i uroka i često se stavlja u amajlije i nosi sa sobom. Majke su stavijale bijeli luk djeci u odjeću ili su ih njime mazale. Veoma hvaljeno sredstvo protiv uroka je i crvenkasta trava nazvana „zečije srce“, za koju se kaže „da su je vještice izbljuvale“.⁴⁷

Gvožđe, odnosno predmeti od gvožđa, često su služili kao zaštita od zlih sila, pa su se oštri gvozdeni predmeti stavljali djeci ispod uzglavlja, ili u njihovoj neposrednoj blizini. Predmeti kao što su nož, makaze, klin, kosijer, sjekira i sl. vjerovatno su se stavljali iz ubjeđenja da će se na oštre predmete vještice nabosti.

Jedan od načina zaštite od zlih očiju je i skretanje pogleda, koji bi mogli da naude, na neki neobičan predmet, znak ili boju. Ponegdje se djeci oblačio predmet neki komad odjeće, ili čarape različitih boja – jedna bijela, a druga crna ili crvena. Kako se vjeruje, crvena boja je dobro sredstvo protiv uroka, a jedan od najčešćih načina zaštite, koji se i danas primjenjuje u narodu, je vezivanje crvene vrpce djetetu oko ruke ili nošenje nekog odjevnog predmeta u crvenoj boji. S istim ciljem odbijanja zlih pogleda, korišćena je i crna boja. U Kućima majke omrče svoje dijete garom od kotla po čelu, u Grblju po nosu, a u Risnu „valja omrčit dijete unakrst, (to jest na čelo, obraze i bradu), pak mu ne mogu nauditi ni zle duše niti se može ureći“.⁴⁸

Od uroka se štiti i pljuvanjem (najčešće tri puta preko ramena), češanjem po stražnjem dijelu tijela ili izgovaranjem pojedinih zaštitnih riječi (ne bilo urok, mašala i sl.). Ponekad se djetetu upućuje i neka

⁴⁴ M. Milićević, Srpski etnografski zbornik, knj. I, 295.

⁴⁵ P. Rovinski, nav. djelo, 347.

⁴⁶ J. Vukmanović, Crmnica, 270.

⁴⁷ Stevan Dučić, Pleme Kuči, CID, Podgorica 1988, 311.

⁴⁸ T. Đorđević, nav. djelo, 147.

ružna riječ, da se ne bi nehotice ureklo, pa mu se govori: gade, grdo, magare i sl. U Zeti „kad neko vidi lijepo i zdravo dijete ne smije da se zadivi i riječima izrazi svoje osjećaje, već treba da mu kaže: Kakav je magarčić (prasić ili slično), ne bilo mu uroka!“⁴⁹

Amajlije (hamajlije) se smatraju najjačom zaštitom protiv uroka. To su predmeti za koje se vjeruje da imaju magične moći „da sami sobom, bez prestanka uništavaju zle uticaje, kao što su uticaji zlih očiju, zlih duhova, mađičkih radnji i drugih zala koja mogu postići ljude, životinje, biljke, predmete i rad“⁵⁰. Amajlije se mogu nositi na različite načine: okačene oko vrata, ušivene na kapu ili u odjeću, zatvorene u kesicama ili kutijicama.

Kako smatra Đorđević, naše amajlije se mogu podijeliti u narodne, hrišćanske i islamske,⁵¹ a često su se one upotrebljavale kombinovano (tzv. kombinovane amajlije).⁵² Amajlije mogu biti različite: komadić tisovine, ispaljeno puščano zrno, vučji zub, papak ili komadić kože, zečija šapa, razne ljekovite travke i sl. „Mnoge majke prišivaju đeci na kapu ili na jednoj strani prsa vučji papak, zub ili komadić vučje kože“.⁵³ Ipak, i pored svih preventivnih radnji koje su se preduzimale, ponekad je dolazilo do uroka.

Jedan od načina liječenja od uroka je bacanje ugljeglja. Rašireno je vjerovanje da „dijete koje je urečeno počne blijedjeti, niti jede, niti spava, a ako i malo zaspi sve se u snu breca i uz vrisak i plač se budi“.⁵⁴ Da bi se izliječilo dijete, za koje se smatra da je pod urokom, koristila se pomoć određenih žena, koje bi gasile ugljeglje u vodi. Žena bi spuštala po jedan ugljen u vodu i namjenjivala ga osumnjičenoj ženi, pa kod čijeg imena ugljen potone, smatra se da je ta žena urekla dijete. Da bi se ono od uroka uspješno liječilo, dalo bi mu se da popije malo od te iste vode, a sa ostatkom bi se dijete umilo po glavi, prsima, rukama i nogama. Liječenje od uroka se vršilo i drugim magijskim radnjama: kupanjem, umivanjem, kađenjem i molitvama protiv uroka, koje su čitali sveštenici.⁵⁵

Po narodnom vjerovanju svako dijete se rađa pod svojom srećnom ili nesrećnom zvijezdom. Kad neko umire njegova zvijezda najprije jače zasjaji, a potom nestane s neba. U našem narodu je i danas rašireno vjerovanje u sudbinu. Po tom principu, sve u životu je, počev od rođenja, pa do smrti, unaprijed određeno i kao takvo nepromjenljivo. Svaki događaj, bio dobar ili loš je suđen: „Suđeno je da...“, sve u životu je „sudbina Božja“ i „Od sudbine se ne može pobjeći“, fraze su koje i danas, gotovo svakodnevno, možemo čuti u našem okruženju.

Rođendan je običaj novijeg datuma. Svake godine, na dan rođenja djeteta, na maloj svečanosti roditelji, rodbina i prijatelji vuku dijete za uši, onoliko puta koliko mu je godina -to se radi da bi dijete raslo i napredovalo. Djetetu se čestita sa: „Srećan rođendan“, „Živ/a bio/la“; „Sto godina napunio/la“ i sl. Tom prilikom se sprema torta i kolači i dijete se daruje raznim poklonima.

Pojedine običaje ili njihove rudimente, kao i pojedine praznovjerne radnje, nalazimo i danas u svim životnim djelatnostima: U današnje vrijeme, sačuvan je jedan od najčešćih načina zaštite od uroka: vezivanje crvene vrpce djetetu oko ruke ili noge ili stavljanje tisovine u dječiji krevetac ili odjeću. Svjedoci smo da lijepom i naprednim djetetu, kad želimo da ga pohvalimo, i danas kažemo „mašala“ ili „ne bilo mu urok“. Običaj je da porodiljina majka kupuje krevetac za prvo novorođenče, dok je u ranija vremena njena obaveza bila da donese kolijevku. Vjerovatno od nakadašnjeg vjerovanja - da ne valja ljuljati praznu kolijevku, danas je nastalo novo- da ne valja voziti prazna dječija kolica.

⁴⁹ T. Đorđević, nav. djelo, 153.

⁵⁰ T. Đorđević, nav. djelo, 154.

⁵¹ To su razni vjerski zapisi koje pišu sveštena lica i hodže na papiru ili običnoj koži.

⁵² T. Đorđević, nav. djelo, 155.

⁵³ Stevan Dučić, nav. djelo, 311.

⁵⁴ T. Đorđević, nav. djelo, 156.

⁵⁵ „U hrišćanskom svijetu izgleda da su zle oči stavljene u red drugih bolesti i kao takve priznate i od strane crkve“ - T. Đorđević, nav. djelo, 159.

Običaj pucanja pri rođenju muškog djeteta je u suštini praznovjernog karaktera, jer su se pucnjavom plašili i tjerali zli duhovi koji bi mogli nauditi djetetu i porodilji, dok se danas na taj način uglavnom oglašava radost zbog rođenja muškog djeteta.

Vjerovanja i običaji se ne mogu sagledati kao dvije odvojene koncepcije, već prije kao dvije strane jedinstvenog poimanja svijeta u svijesti našeg naroda. Običaji većinom nastaju upravo iz vjerovanja, odnosno običajne i praznovjerne radnje se pretapaju jedna u drugu, a ponekad se u svojim konkretnim manifestacijama često toliko prožimaju, da je gotovo nemoguće povući preciznu granicu među njima. Iz takvih shvatanja, proizilaze određeni oblici ponašanja kojima ljudi teže da uspostave relaciju sa višim silama, bilo da se ta relacija sastoji u obavljanju ili izbjegavanju određenih aktivnosti. Ono što je bitno u sagledavanju ovih shvatanja je da se ne može zanemariti društvena i kulturna dimenzija, jer i društvo i kultura jednog naroda su otvoreni sistemi koji se mijenjaju i razvijaju. Izmijenjene životne prilike i novi uslovi života dovode do stvaranja nekih novih pravila ponašanja, što je svakako bitan preduslov za nastajanje nekih novih običaja.